

**CONTRIBUȚII LA ISTORIA LEXICULUI MONETAR ROMÂNESC:
NUME DE MONEDE POLONEZE (I). POTRONIC**

Costin Croitoru

cercetător științific dr., Muzeul Brăilei „Carol I” / Universitatea de Stat „B. P. Hasdeu” din Cahul
(email: costin_croitoru1@yahoo.com)

Rezumat. În această scurtă intervenție autorul analizează atestările denumirilor de monede poloneze care au circulat în spațiul românesc. Întrucât acestea sunt foarte numeroase, și-a îndreptat atenția doar asupra uneia dintre ele, anume „potronicul”. „Potronic” este un termen atestat în special pe teritoriul Moldovei și mai puțin în celelalte provincii românești. Desemna o monedă divizionară din argint utilizată frecvent în variate tranzacții sau la plata unor taxe și impozite, motiv pentru care beneficiază de un fond documentar extins. Revenind la chestiunea originii numelui acestei monede, etimologia propusă și acceptată este potrojnîk (po + trojnîk), care în limba polonă înseamnă „de trei” sau „triplu” (adică „ban de trei groși”) și care în literatura numismatică românească a intrat sub denumirea de troiak (= trojaki). Prezența sa masivă – cum am arătat, sugestiv ilustrată atât pe cale literară cât și arheologică, nu reprezintă o excepție, ba din contră confirmă realități istorice. Acești potronici au suplinat într-o măsură lipsa numerarului de pe piață.

Cuvinte cheie: potronic, monede poloneze, spațiul românesc.

*

Abstract. In this short intervention the author analyzes the attestations of the Polish coins that circulated in the Romanian space. Since they are relatively numerous, it has stopped on one of them, namely the “potronic”. Potronic is a word certified especially on the territory of Moldova and less in the other Romanian provinces to designate a divisional silver coin commonly used in various transactions or the payment of taxes and duties, which is why this currency denomination benefits from an extended documentary fund. Relative to the issue of the origin of the name of this coin, the proposed and accepted etymology is potrojnîk (po + trojnîk) which in Polish means “three” or “triple” (meaning coin of three groszy) and which in the Romanian numismatic literature came under the name of troiak (= trojaki). The significant presence of this coin, suggestively exemplified both literally and archeologically, is not an exception, but on the contrary confirms historical realities this numeral filling to some extent the lack of cash on the Romanian market.

Key words: Potronic, Polish coins, Romanian space.

Potronic este un cuvânt atestat în special pe teritoriul Moldovei și mai puțin în celelalte provincii românești¹. Desemna o monedă divizionară din argint, utilizată

¹ Pentru excepții vezi, de exemplu, Memoriul ardelenilor din districtul năsăudean înaintat în 1757 Curții împărătești de la Viena, în care enumerând numeroasele taxe și impozite la care erau supuși, aceștia menționează deseori și potronicul, Vasile Bichigean, *Un capitol din lupta românilor someșeni*

frecvent în variate tranzacții sau la plata unor taxe și impozite. Cea mai veche atestare documentară sigură pe care o cunoaștem datează din 7 iunie 1597 când Petre din Răchitești vinde partea sa de ocină pentru „21 talere și șasă *potronici*, bani gata”². Un alt act, emis nu știm când, undeva în intervalul 1591-1600, reține și o primă paritate a valorii de vânzare „cincisprezece taleri, dar *potronici* de argint; pentru un taler, câte 12 *potronici*”. Interesant este aici și adaosul de pe document, în limba română: „pentru o năpaste ce s-au făcut, am dat 5 *potronici*, câte trei bani și pentru altă năpaste așisdere un taler; pentru o moarte asemenea 3 porci, 1 stup, 6 *potronici* ci-au dat în mâinile lor...”³.

Ulterior, frecvența mențiunilor crește semnificativ odată cu debutul secolului al XVII-lea. Spre exemplu, la 4 februarie 1621 Magda Vrânceneasă mărturisește cu un zapis că a cumpărat două fălci de vii pe care a dat „galbeni de aur și talere bătuți și *potronici* de argint”⁴, iar la 5 aprilie 1625, un oarecare Pavel cumpără o ocină „dereptu doi galbeni ruși și dzeci *potronici* de argintu – cum înblă banii acu”⁵ etc.

Etimologia termenului este clară. Astfel, în mod evident, este fantezistă opinia unui oarecare Valentin Bude, ce era convins că „de la cuvântul «patrona» derivă, probabil numele monedei *patronic*, monedă de argint care circula pe la noi în secolul 17 și era de origine austro-ungurească, iar nu leșească, precum zice d-nul Iorga (Ist. Rom. în chipuri, 291)” (sic!). Totuși, demnă de reținut, în schimb, este informația potrivit căreia „bătrânii din Bucovina numesc și astăzi monedele mai vechi, de argint «patroance»...”⁶.

Revenind la chestiunea originii numelui acestei monede, etimologia propusă și acceptată este *potrojnîk* (*po + trojnîk*), care în limba polonă înseamnă „de trei” sau „triplu” (adică „ban de trei groși”)⁷ și care în literatura numismatică românească a intrat sub denumirea de troiak (= trojaki).

În prima parte a secolului al XVII-lea, când se înregistrează cele mai consistente atestări ale sale, valoarea nouă bani. Ilustrativ pentru „puterea” sa este, între multe alte exemple de acest gen, un document emis la Iași, în 19 aprilie 1621, ce immortalizează o tranzacție „derept șapte sute și cindzăci de talere, banii câte

cu sașii din Bistrița, în Arhiva Someșeană. Revistă Istorică Culturală, 6, 1926, pp. 31-40.

² Documente privind istoria românilor, veacul XVI, A. Moldova, vol. IV (1591-1600), (ed. I. Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, B. Câmpina, E. Stănescu, D. Prodan, M. Roler), București, 1952 (în continuare se va cita *DIR*), p. 169, doc. nr. 227.

³ *Ibidem*, p. 8, doc. nr. 8.

⁴ *DIR*, XVII, A, V (1621-1625), p. 8, doc. nr. 11.

⁵ *Ibidem*, p. 42, doc. nr. 44.

⁶ Valentin Bude, *Un mic tezaur de monede, găsit în Tătărași, Iași*, în Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași, 3, 1923, p. 235.

⁷ Al. Graur, *Puțină aritmetică*, București, 1971, 127/130; L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, a opta edițiune, București, f.a., p. 501 s.v. *potronic*.

noao bani la *potronic* [...] și dentra-acei bani ne-au dat trei sute de talere, însă *potronicul* câte noao bani”⁸. O realitate diferită este consemnată de Ion Neculce, atunci când descrie foametea din a doua domnie a lui Dumitrașcu Cantacuzino (1685); reținând prețurile exorbitante, între care, „oul câte un *potronic* (10 bani) [...] ocoa de brânză era câte 2 *potronici* (20 bani)”⁹.

Ca și în cazul altor bani cursul *potronicului* a variat, valoarea sa în raport cu celelalte monede suferind modificări în timp, datorate unor cauze diverse. De exemplu, pe baza unei bibliografii minimale, suntem informați că „în anul 1617 *potronicul* valora 9 șalenghi (șalăii de mai târziu), la 1622 nouă bani (deci bani și șalăi același lucru); însă pe la 1631 (?) 16 bani (?) (Iorga, Stud. Docum., V, 81 și nota 1; VI, 18, 537) și apoi un *potronic* = șase bani la 1723 (I. Neculce, în Letop., ed. II, vol. II, 370)”¹⁰. Urmându-l pe N. Iorga, August Scriban consemna în dicționarul său, în dreptul vocii *potronic*: „o veche monedă de argint care, la 1621, valora 9 bani (= aspri), apoi 10 supt fanarioți (erau și *potronici* de argint = 6 aspri)”. Tot aici reținem și informația conform căreia „plata în taleri germani se numea «în bani buni» iar în *potronici* se numea «în bani proști, taleri proști» sau «bani *potronici*»”¹¹. La rândul lui Th. Codrescu în *Însemnare de câteva cuvinte cuprinse în Anaforalele și Hrisoavele din acestu Uricariu*, definește „*potronicu*” drept „monedă leșească de argintu în valoare de 15 parale și în vechime se socotea 20 *potronici* dreptu unu galbănu”¹².

Valoarea redusă a piesei numismatice este exprimată plastic și în romanul eroic *Valea Albă*: „când viața sultanului e în joc, puștile pot să piară, și toate oștile, toate crăiile, toată Asia, nu mai prețuiesc un *potronic*”¹³.

Cum am notat, apare frecvent în carul reglementărilor legate de taxe și impozite, cuantumul plăților în care era perceput variind, la fel echivalențele sale cu alte monede. Pentru perioada care ne interesează, cea în care a circulat *potronicul* în Moldova, birul se plătea vistieriei, în cote convenționale, proporțional cu averea fiecăruia¹⁴. Spre exemplu în primele decenii ale veacului al XVII-lea pentru

⁸ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor. VI. Cărți domnești, zapise și răvașe*, partea a II-a, București, 1904, pp. 16-17, doc nr. 22.

⁹ Vezi Gh. Ghibănescu, *Știri despre Iași și Moldova în cronicarii și scriitorii români. Neculai Costin și Ioan Neculcea (1622-1685)*, în Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași, 3, 1923, p. 177.

¹⁰ Paritățile culese de A. V. Gîdei, *Contribuțiuni pentru istoria socială a țărânimii noastre și pentru istoria raporturilor economice dintre țărani și proprietari până la 1864*, București, 1904, p. 36, nota 3.

¹¹ August Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Iași, 1939, p. 1028, s.v. *potronic*.

¹² Th. Codrescu, *Uricariul cuprindetoriu de Hrisoave, Anaforale și alte Acte din suta a XVIII și XIX*, volumul I, edițiunea a II-a, București, 1871, p. 397.

¹³ Gh. Belcescu-Silvan, *Valea Albă (roman istoric) – 1476*, București, 1909, p. 204.

¹⁴ D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în Studii. Revista de Istorie, XII, nr. 2, 1959, p. 71.

un Pătrășcanu din Lecușeni „au fostu cisia un *potronic*”¹⁵. Din consultarea actelor rezultă că potronicii și banii reprezintă cotele după care se plătesc dările la vistierie. Galbenul sau zlotul, amintit uneori, îndeplinește rolul talerului din Țara Românească, având așadar ca subunități potronicii și banii, respectiv costandalele și asprii. Pentru plata haraciului Vasile Lupu porunea din Iași la 11 ianuarie 1636 „la toți mișei noștri, la țăranii din ținutul Hotinului; dându-vă știre că ne-au venit de la Împărăție ca să dăm haraciul cinstului împărat [...] aruncat-am și pre voi ca să dați de un nume câte doi zloți, ce iaste dajdea cinstului împărat. Iar lipsele banilor să le dați cum ați dat și până acum, numai cine va da zloți bătuți, să nu dea lipsele. Așisderea cine va da *potronic* de argintu, să dea câte un ban leșesc, pentru câți se iau cu scădere...”¹⁶. Un alt exemplu la care ne-am oprit vine de la aproape un veac distanță. Astfel, în 1733 Constantin Mavrocordat a stricat obiceiul și legătura ce făcuse Grigore Ghica „de dau boierii și mănăstirile de 10 stupi un leu, iar acum făcură de dau țăărănește de zece stupi 22 *potronici*; 22 *potronici* valorau 220 bani, adică un leu și 100 bani; aproape deci îndoit se plăteau stupii țăărănește”¹⁷.

Pentru a ne face o idee despre contravaloarea materială a potronicului am extras din literatura care ne-a fost accesibilă o serie de prețuri. Astfel, o situație excepțională este înregistrată de către cronicarul Neculce, potrivit căruia, în timpul ocupației polone din 1687, apa de la cișmeua mănăstirii Golia era un potronic ocau (de altfel prima atestare a cișmelei din curtea Goliei)¹⁸. La 1742 banița de făină se cumpăra cu trei potronici, un miel cu nouă potronici, o vadră de vin șase – opt potronici¹⁹.

Pare să fi fost utilizat atât ca monedă reală cât și ca monedă de cont. Un alt act de vânzare-cumpărare redactat tot în capitala Moldovei, în martie 1622, consemna vânzarea unui sat cu „500 de taleri, «bani buni» și «bani *potronici*»”²⁰. Trei ani mai târziu, la 25 iulie 1625, Ionașcu din Ivănești vinde partea sa de sat pentru „6 galbeni buni și 6 *potronici*”; interesantă este în cadrul aceluiași document și explicația „am dat zloți, zlotul câte optu *potronici* de argintu, că așa înblă

¹⁵ DIR, A, XVII, V (1621-1625), p. 1, doc. nr. 1.

¹⁶ *Documenta Romaniae historica*, A. Moldova, volumul XXIII (1635-1636), (ed. L. Șimanschi, N. Ciocan, G. Ignat, D. Agache), București, 1996 (în continuare se va cita DRH), p. 335, doc. nr. 297.

¹⁷ Gh. Ghibănescu, *Sama visteriei Moldovei din 1763*, în „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași, V, 1925, p. 86.

¹⁸ Vezi S. Zotta, *Mănăstirea Golia – schiță istorică*, în „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași, V, 1925, p. 8.

¹⁹ I. Bogdan, *Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742*, în Buletinul Comisiei Istorice a României, 1, 1915, pp. 218-219.

²⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 18, doc. nr. 24. Vezi tot aici și explicația „câte 9 bani *potronicul*, la plată”; vezi încă „mi-au mai dat jupăneasa Scărletoaie cindzăci de taleri bani proști, *potronicul* câte noau bani, și s-au împlut optu sute de taleri proști”.

acum”²¹. La 20 iulie 1635 se vând trei răzoare „fără nici o silă [...] drept 35 de *potronici*, bani boni”²². Un zapis din 30 ianuarie 1637 mărturisește despre zălogul pus de Obrejie pe o parte din ocină, însă „banii s-au nomărat *potronicol* câți unsprădzăci bani boni, să să știe”²³. Interesant este și zapisul domniței Anița Paladi pentru 1000 de lei împrumutați de la Coste Papafil, în 15 iunie 1757, și pentru care se angajază să plătească dobândă „câte un leu șas *potronici* la sută pe lun” ceea ce ar echivala cu 18% din valoare pe an²⁴.

Este valoric egal cu costandaua²⁵, această echivalență sugerând uneori și sinonimitatea celor doi termeni monetari²⁶. Constantin Moisil, în urma unei analize judicioase, avansează ideea că termenul „costanda” era utilizat cu predilecție în Muntenia pentru a desemna trojakul polonez, care în Moldova se numea „potronic”²⁷. Sugestia este „promovată” de Octavian Iliescu, în încercarea sa de a data cât mai restrâns traducerea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* în limba română, pe baza mențiunilor de nume de monede din text: „din analiza izvoarelor documentare și a tezaurelor monetare, se constată că troiacul sau moneda de argint de trei groși, denumită constandă în Țara Românească și potronic în Moldova – de la potrojnîk – pătrunde la noi în cantități masive abia începând de pe la 1590, bucurându-se de o circulație intensă până la 1630, când circulația locală nu va mai fi alimentată cu noi emisiuni și va folosi numai piesele bătute până la 1624”²⁸. Discuții relative la cuantumul și modalitățile de plată ale haraciului au prilejuit încheieri similare: „piesele de trei groși polonezi, nominal numit în documentele interne din secolul al XVII-lea costandă în Țara Românească și *potronic* (lit.: de trei) sau babcă în Moldova, erau în realitate monede divizionare valorând 1/12-a – 1/13-a parte dintr-un taler; în valută otomană, o piesă poloneză de trei groși era

²¹ DIR, A, V (1621-1625), p. 359, doc. nr. 474 (= DRH, A, XVIII, p. 431, doc. nr. 360).

²² DRH, A, XXIII, p. 210, doc. nr. 175.

²³ DRH, A, XXIV, p. 24, doc. nr. 24.

²⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade. Documente slavo-române între 6939 (1428) – 7265 (1757)*, volumul XXIV, Iași, 1930, p. 88, nr. doc. 80

²⁵ Melchisedec Ștefănescu, *Cronica Hușilor și a Episcopiei cu aseminea numire*, București, 1869, p. 82; B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor...*, III, București, 1893, p. 2426, s.v. ban; H. Tiktin, *Dicționar român-german*, I, București, 1903, p. 423, s.v. costandă (= 1 potronic = 10 bani). Vezi și C. C. Giurescu, *Istoria românilor, III / partea a II-a, de la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*, București, 1946, p. 625.

²⁶ I. A. Cadrea, *Dicționar enciclopedic ilustrat al limbii române din trecut și de astăzi*, București, f.a., p. 341 s.v. costandă: „veche monedă de argint, numită și potronic, a cărei valoare era, după epoci, de 9 sau 10 bani”.

²⁷ Constantin Moisil, *O monedă curioasă: costanda*, în *Cronica Numismatică și Arheologică*, 133-134, 1945, pp. 8-14.

²⁸ O. Iliescu, *Când au fost traduse în românește „Învățăturile” lui Neagoe Basarab*, în revista Argeș, 10 (17), 1967, pp. 6-7; vezi și D. Zamfirescu, *Neagoe Basarab și Învățăturile către fiul său Teodosie. Probleme controversate*, București, 1973, p. 362.

echivalentă cu 6 aspri în vreme ce talerul valora 68-78 aspri”²⁹.

O asemenea ipoteză, fără a fi aprioric respinsă, ridică cel puțin două semne de întrebare: 1. De ce terminologia poloneză utilizată în Moldova nu s-a impus și în Muntenia?, și mai ales 2. Cum se explică faptul că o monedă poloneză a ajuns să fie denumită cu un nume grecesc – „costanda”³⁰?

Pentru a ilustra paritatea pieselor numismatice dar, deopotrivă, pentru pitorescul limbajului consemnăm următorul fragment din „dreptul breslașilor”: „un cioclu sau un mișel care dădea palmă altuia din breasla sa, era pedepsit cu o gloabă de 15 *potronici* sau 15 costande, plus certarea de câte 50 de toiage”³¹ (sic!).

În ceea ce privește circulația potronicului, să notăm, ca un reper *ante quem*, că la 11 aprilie 1739 Grigore Ghica impune pentru „armenii polonezi” ce aduc cirezi în Moldova, între altele și o taxă de „un *potronic* vechiu de bou și câte un leu de bou vama” (sublinierea noastră)³². După toate aparențele, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea potronicul a început să iasă de pe piața comercială, posibil și datorită aflului de monedă falsificată emisă în Moldova în timpul lui Eustatie Dabija, desigur fără să dispară cu totul.

În privința celui alt reper cronologic, deloc întâmplător, așa cum am văzut, primele atestări „literare” ale termenului datează de la finele secolului al XVI-lea. Majoritatea monedelor de tripli groși sunt bătute după reformele din 1580-1581 care au dus la unificarea sistemului monetar polonez cu cel al Lituaniei și Rîgii. Așadar, apariția atestărilor în domeniul terminologiei numismatice sunt rezultatul producției uriașe de monedă poloneză din ultimul deceniu al secolului al XVI-lea – care a propulsat acest nominal (*grossus argenteus triplex*) pe primul loc în categoria monedelor mici din veacul următor. Datorită calității lor și a relativei stabilități au avut un puternic impact asupra „consumatorilor”, fiind – așa cum o arată documentele medievale și descoperirile arheologice – unele dintre cele mai apreciate piese de pe piață³³.

Urmând modelul polonez și Principatul Transilvaniei a emis o monedă cu aceeași valoare, numită *triplugros argenteus*, și care comparativ cu piesa originală a circulat mai mult în Țara Românească³⁴. Piese de trei groși, similare celor din Polonia, dar cu stema Moldovei pe revers au fost bătute și de domnii Moldovei –

²⁹ O. Iliescu, *Cu privire la haraciul țărilor române în secolul al XVI-lea*, în *Revista de Istorie*, 32, nr. 3, 1979, p. 558.

³⁰ C. Lupu, *Din istoricul numelor de monede în limba română*, ediția a II-a, București, 2013, pp. 66-67.

³¹ E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 382.

³² T. Bălan, *Documente bucovinene*, III (1573-1720), Cernăuți, 1937, p. 142, doc. nr. 3.

³³ Ana Maria Velter, Ana Boldureanu, în vol. *Moneda în Republica Moldova*, Chișinău, 2015, pp. 205-206. Vezi și V. M. Butnaru, «*Grossus argenteus triplex*» în *Moldova (I)*, în *Alia-Iași*, 47, 2010, 237-352; Idem, ...*(II)*, în *SCN*, III (XV), 2012, pp. 73-95.

³⁴ D. Ungureanu, *Monedele aflate în circulație în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea – putere de achiziție și cursuri de schimb*, în *Cercetări Numismatice*, IXX-XI, 2003-2005, p. 461.

Ștefan Răzvan și Ieremia Movilă, desigur cu respectarea titlului și al greutateii troiacului, pentru a putea circula și în ținuturile coroanei poloneze³⁵.

Ca fapt divers, consemnăm și aparenta pătrundere a termenului care ne interesează în rândul antroponimelor, o oarecare Maria Potronică fiind imortalizată de un document emis la 15 martie 1643³⁶.

Acestea sunt, foarte succint, considerațiile pe care le facem asupra denumirii unei monede care a făcut „carieră” în special în relațiile comerciale și în plata birurilor și taxelor, vreme de mai bine de un secol. Prezența sa masivă – cum am arătat, sugestiv ilustrată atât pe cale literară cât și arheologică, nu reprezintă o excepție, ba din contră confirmă realități istorice. Acești potronici au supliniți într-o măsură lipsa numerarului de pe piață. Insuficiența acestuia, pe lângă faptul că a menținut trocul ca formă de schimb până târziu, a favorizat prezența falsurilor și vehicularea monedelor devalorizate, vechi. În acest context sunt de înțeles expresiile atât de frecvente în documente, care uzeză aproape invariabil de echivalări de monedă, varii denumiri ale aceleiași piese numismatice sau specificarea „bani vechi” și „bani noi”.

³⁵ Vezi în acest sens textul acordului încheiat între Sigismund III și Ieremia Movilă în 1595, reprodus de Th. Codrescu, *Uricariul*, V, Iași, 1862, nr. 280-282.

³⁶ *DRH*, A, XXVII, p. 58, doc. nr. 51 (în alt rezumat apare drept Maria „Potârnică”).

